

Türk Dünyasında “Memduh” Bağlamında Savaş ve Epik Kişilik Özellikleri *War and Epic Personality of "Memduh" in Turkish World*

Dr. İlyas YAZAR*
Arş. Gör. Esra USLU**

Özet

Türk dünyası edebiyatı genelinde methedilen, övgüye mazhar görülen durumlarla ilgili nitelendirebileceğimiz “memduh” kavramı, Klasik Türk Edebiyatı dönemiyle ilgili metinlerde ve özellikle kaside geleneğinde ideal olanı yansıtmak bağlamında ciddi bir yer teşkil etmektedir. Söz konusu dönemlerin edebi metinlerinde tavsifi yapılan özelliklerden hareketle idealize edilen memduh tipiyle methedilen kişilerin karakteristik özellikleri yanında adalet, liderlik, cömertlik gibi kavramlar odağında işlenerek mücerret bir varlığa dönüşümü irdelenmektedir. Tarihi dönemlerin ortaya çıkardığı durumlar ve yüzyıllara göre şekillenen zihniyet anlayışındaki değişim ve dönüşümlerin sonucu, savaşı ve yeni yerler fethetmeyi kurdukları devletlerin politikası olarak benimsemiş bir toplumun parçası olan memduhun, yiğitlik, cesaret, komuta yeteneği ve savaş sanatlarındaki ustalığı gibi epik kişilik özelliklerinden mahrum kalması kabul edilebilir bir durum değildir. Bu sebeple araştırmamızda memduhun karakterini süsleyerek onu ideal bir insana dönüştüren meziyetlerden olan ve savaş etrafında şekillenen epik kişilik özelliklerinin Türk dünyasının klasik şairleri tarafından estetik kaygıların da gözetilerek nasıl ön planda tutulduğu metinlerden hareketle ortaya konulacaktır. Bu kapsamda Türk dünyası genelinde ve Anadolu sahası klasik Türk edebiyatı özelinde özellikle kaside formlarında memduhların vasıflarını yücelten çeşitli söz öbekleri ve terkipler belirlenmiş, adalet, cömertlik ve yiğitlik gibi kavramlardan öne çıkarılanlar karakter özelliğine göre tasnif edilmiş, bu vasıflar içinde savaşçılık, yiğitlik, cesaret gibi epik kişilik özelliklerini yansıtanlar sınıflandırılarak değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: *Klasik Türk Edebiyatı, kaside, memduh, savaş, epik.*

---

* Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi, i.yazar@deu.edu.tr.

** Dokuz Eylül Üniversitesi, Buca Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabil Dalı, e.uslu@deu.edu.tr.

Abstract

The concept of "memduh", which we can characterize in terms of the cases seen in the literature of Turkish region literature in general, is important in the context of the texts related to the period of Classical Turkish Literature, and especially in terms of reflecting the ideal in the qasida tradition. Memduh, who idealized in the literary texts of the mentioned periods, is transformed into a majeretic entity by means of concepts such as justice, leadership and generosity as well as characteristic features of the people who are meted. It is not acceptable for memduh, who is part of a society that has adopted the politics of war and conquare new places, conquered to be deprived of epic personality traits such as valor, courage, command ability and mastery of martial arts. For this reason, our research will reveal how the classical poets of the Turkish region process the epic personality that embellishes the character of the memduh, transforms it into an ideal person and forms around the war. Within this context, various phrases and compositions that characterize the memduhs were identified in the words and conjunctions especially in the Turkish region and in the classical Turkish literature in Anatolia. In this words and conjunctios, justice, generosity and courage were categorized according to the character's character, within these qualities, those that reflect epic personality traits such as war, courage, courage were categorized.

Keywords: *Classical Turkish Literature, kaside, memduh, war, epic.*

İnsanlık tarihi boyunca yaşanan hikâyelere bir bütün olarak bakıldığında Kabil'in Habil'e attığı ilk taş, günümüzde yerini son sistem silah, mühimmat ve teçhizata bırakmış; günümüzün "modern" olarak tanımladığımız toplumlarında psikolojik, ekonomik, siyasi, askerî, dinî pek çok gerekçe öne sürülse de savaşın temel sebebi aslında ilk gün den bugüne hep aynı kalmıştır: Rekabet. İster hâkimiyet ister bağımsızlık isterse doğal kaynaklar için olsun savaş, her daim yıkıcı tabiatıyla toplumların kaderini ve kültürlerini şekillendiren temel dinamiklerden biri olmuştur.

İnsan doğasının yıkıcı yönünü temsil eden savaşçılık da, edipler nazarında asırlar boyu değişip gelişerek güzellemesi yapılan bir vasıf ola gelmiştir. Yiğitlik, cengâverlik, savaşçılık, cesaret, savaş sanatlarında ustalık gibi yaklaşımlarla öne çıkarılan bu anlayış savaşı kader yahut seçim olarak yaşamış her toplumda aranan bir meziyet olmuştur. Bu açıdan da şair için bilhassa kasideler vasıtasıyla ideal insan portresi çizilirken liderlik, adaletli olma, gibi temel meziyetlere eşlik eden başlıca vasıflar dile getirilmiştir. Ülkelerin savaşı ve genişlemeyi devlet politikası olarak benimsedikleri dönem zihniyetleri göz önünde bulundurulduğunda, savaşçılık, yiğitlik gibi epik kişilik özelliklerinden yoksun bir liderin düşünülmesi imkânsızdır. Bu açıdan çalışmamızda memduhın karakterini süsleyerek onu ideal bir insana dönüştüren meziyetlerden biri olan

savaşçılığın klasik şairler tarafından nasıl ele alındığını, söz ve söz öbekleriyle estetik haz verme duygusundan da taviz verilmeden nasıl ifade edildiğini ortaya koymaya çalışacağız. Çalışmamızda şairlerin kaside geleneğinde memduhlarını methettikleri terkipler belirlenerek, vurguladıkları karakter özelliğine göre tasnif edilmiş, bu karakter özellikleri içinde savaşçılık, yiğitlik, cesaret gibi epik kişilik özelliklerinin ele alınış şekli ortaya konulmuştur. Terkib ve beyitlerden örnekler verilmiş, künye bilgileri de “şair, beyit numarası/kaside numarası” olacak şekilde metinlerin sonunda gösterilmiştir.

1. Memduh Kimdir?

Klasik edebiyat geleneğinin oluşturduğu kültür bağlamında “memduh” denilen kavramın kapsama alanının oldukça geniş olduğu görülür. Methetme söz konusu olduğunda şairler, içinde buldukları çevre, ait oldukları sosyal yapı ve toplumsal tabakaya göre farklı kişilerden himaye görmüşler, buna bağlı olarak da pek çok farklı tabakaya mensup kişileri memduh olarak benimsemişlerdir. Memduhlar padişah, vezir, şehzade gibi toplumun üst tabakasından olabileceği gibi, şair, kadı, kethüda gibi orta hatta alt tabakaya mensup kişiler de olabilmektedir. Kasidenin doğası gereği “memduh”ların seçiminde bir sınırlama olması beklenemez. Memduh, ucu açık bir kavramdır. Şairi pek çok konuda sınırlandıran klasik kültür, memduh seçiminde şaire herhangi bir sınır çizmez. Bu nedenle memduhların geniş bir tabakayı kapsadığı görülmektedir.

Farklı toplumsal sınıfa mensup kişilerin methedildikleri hususlarda öne çıkarılan vasıfları da çeşitlilik göstermektedir. Örneğin söz konusu bir kadı, kazasker olduğunda, adalet, adil olma vasıfları ön plana çıkarken, şeyhülislam, müderris gibi ilmiyeye mensup kişiler methedildiğinde bilgin/alim olmalarıyla, ilmi derecelerinin yüksekliğiyle dikkat çekmektedir.

2. Memduh ve İdeal İnsan İlişkisi

Klasik şiirde memduh ve ideal insan ilişkisine dair birçok çalışma yapılmıştır. Burada ideal insan portresinde epik kişilik özelliklerinin önemi vurgulanmaktadır. Genişleme ve yayılmanın sistematik biçimde yürütüldüğü, pek çok millet ve devlet tarafından politika olarak benimsendiği, dolayısıyla savaşın kaçınılmaz olduğu dönemlerde ordu millet olarak bilinen Türklere savaşçılık, bireylerin sahip olabileceği önemli meziyetlerden biri olarak kabul edilmiştir. Anadolu’da başlayıp üç kıtaya yayılan hâkimiyetin klasik edebiyatta memduh üzerinden yansımaları da savaşçılık vasfının ön plana çıkarılması yoluyla olmuştur. Adalet, liderlik, dindarlık gibi vasıflarla karşımıza model olarak

sunulan memduhun, savaşçılık, yiğitlik gibi vasıfları da bünyesinde barındırması daha çok ordu ile iç içe olan, padişah, sadrazam, vezir gibi üst tabakadan bireyler olduklarını yansıtmaktadır. Bu çalışmada özellikle padişah, sadrazam, vezir ve şehzadelerin methedildiği yahut onların vasıflarına atıf yapıldığı kasideler ele alınmaktadır. Konunun muhteviyatı ve kapsam genişliği düşünülerek çeşitli alt başlıklarda incelenmesi uygun görülmüştür. Yöntem olarak savaşın sonucuna göre memduhun durumunun irdelenmesi, terkiplerde geçen savaşa dair kılıç, kalkan, meydan vb. unsurlar açısından memduha yaklaşım, memduhun savaşçılığına dair atfedilen unvanlar ve kullanım sıklıkları, terkipler, sanat ve estetik açıdan üslup özellikleri üzerinde durulacaktır.

3. Savaşın Sonucuna Göre Memduhun Durumu

Yenilgi yahut zafer, savaşın zorunlu iki sonucudur. Elbette hiçbir lider, yahut komutan savaşa yenilgi beklentisiyle girmez. Savaşa katılan her bireyin beklentisi zaferdir. Ancak bu her zaman gerçekleşmeyebilir. Bildiğimiz anlamda savaşların kazanan tarafı tektir. Kazananın olduğu yerde mutlaka kaybeden bir taraf vardır. Memduh söz konusu olduğunda ise, şairler için yenilgi asla bir seçenek değildir. Memduh her daim savaşlardan galip çıkar ve zafer müjdesiyle ülkesine döner. Kaybedilen savaşın adı anılmaz, yenilen komutanın övgüsü yapılmaz. Hayır dualarla, şenliklerle uğurlanan ordu ve onun başındaki komutan, zafer müjdesinin şehre ulaşmasıyla görkemli kutlamalar eşliğinde karşılanır:

Dâver-i gerdûn eser dâd-âver-i 'âlî-güher

Menba-ı feyz ü zafer hâkân-ı İskender-tüvân

Leylâ Hanım (Arslan 2003: 107)

Baht u ikbâl ü *zafer* sizge mülâzimdir müdâm

Bu işikke kilmeyinçe yok alarga *feth-i bâb*

Lutfî (Karaağaç 1997: 9)

Memduhun fetih ve zaferlerine dikkat çeken beyitlerde, zaferin memduhun savaşçı kişiliği için vazgeçilmez bir unsur olduğuna estetik bir söyleyişle vurgu yapıldığı görülmektedir.

Savaş meydanında bireyleri bekleyen iki sonuç vardır: Ölüm ya da kalım, şehitlik ya da gazilik. Türk-İslam medeniyetinde alplikten alp erenliğe dönüşen savaşçı modelinde şehitlik de gazilik de ulaşılabilir yüce makamlardır. Vatan için, din için, yeni yerler fethetmek, islamın sancaktarlığını yapmak için ölmek de makbuldür, kalmak da, yarım kalmak da. Ancak memduh söz konusu olduğunda ölüm bir seçenek değildir. Ne kadar yüce bir amaç için olursa olsun,

ölmek bir yerde düşmanına karşı kaybetmek olduğundan ve kaybetmek de ideal insan olması nedeniyle memduhun doğasında bulunmadığından şehadetten ziyade gazi olmak tercih edilen bir durumdur:

Gâzî-i sâhib-kırân oldur ki devrinde ânun

Küfr dârü'l-cehli şimdi ilm şehristânıdır

Ahmed Paşa (Tarlan 1992c: 56)

Zafer-yâver-i gâzî ki olur

Havf-i tîgıyla dil-i fitne dünîm

Nefî (Akkuş 1993: 130)

Hazret-i sultân-ı gâzî hân Murâd ol şâh kim

Nev-bahâr-ı adli dünyâyı gülistân eyledi

Şeyhülislam Yahyâ (Ertem 1995: 10)

gibi pek çok beyitte memduhlar kimi zaman gazilerin sultanı, kimi zaman da onların yol göstericisi olarak nitelendirilmişler ve gazilik unvanıyla yüceltilmişlerdir.

Her durumda lider, komutan ve savaşçı olan memduh için yenilgi hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Memduhun daima yeni yerler fethetmesi, İslamın bayraktarlığını yapması, dört kıtaya, hatta cihana ve âleme hâkim olması ona yönelik beklentiyi ortaya koymaktadır. Memduhun hâkimiyet alanının genişletilmesi ve yeni yerler fethedilmesinin ne kadar önemli olduğu kaside şairlerince estetik bir söyleyişle her fırsatta dillendirilmektedir:

Kişver-güşâ-yı 'âlem ü mu'ciz-nümâ-yı halk

Dânâ-yı sırr-ı vahy u tüvânâ-yı kün fe-kân

Mesîhî (Mengi 2014: 19)

Eyâ şehenşeh-i kişver-güşâ-yı gîtî-gir

Cihânda urulalı nevbet-i cihân-bânî

Necâtî (Tarlan 1992a: 112)

Uğurun açık ola şimdi senindir nusrat

Fâtih-i Hayber olan server-i merdân-şekil

Hayâlî (Tarlan 1992b: 39)

O cihân-bân-ı mu'azzam ki türâb-ı kademin

Eylemiş hazreti Hakk dîde-i asra iksîr

Nâbî (Bilkan 2011:52)

O cihân-dâr ki tahsîl-i rızâ-yı Hak için

Sırf yek-rûzesidür mâ-hasâl-i ma'den ü yem

Yenişehirli Avnî (Turan 1998: 554)

gibi pek çok terkipte vurgulandığı biçimde memduh, Arap yarımadasını, İran coğrafyasını, Rum iklimlerini hatta cihanı ve âlemi hâkimiyeti altına almayı başarabilmiş yüce bir liderdir. İdeal lider olarak okuyucuya model gösterilen memduh o kadar yüce vasıflara sahiptir ki dünyaları aşır âleme yayılan hâkimiyeti abartılı bir durum olarak algılanmamış, memduhun karakterinde eğreti durmamıştır.

4. Epik Kişilik Özellikleri ve Savaşa Ait Unsurlar

Savaş insan zihninde olumlu, olumsuz pek çok çağrışımı birlikte düşündürmektedir. Bunlardan bir kısmı kan, ölüm, ayrılık, gurbet gibi olumsuz psikolojik, sosyolojik olay ve olgular; bir kısmı da zafer, ganimet, fetih gibi olumlu durumlar ve sonuçlar olabilir. Bu çağrışım zenginliği içinde pek çok kavram ve unsur klasik şiirin estetik söyleyiş kalıplarında görmek mümkündür. Kılıç, kalkan, ok, taktik, hücum, asker gibi savaşla ilgili unsurların mısralar içinde estetik değeri yüksek terkiplerle kullanımı bu durumu örneklemektedir.

Savaş meydanlarında devleti adına mücadele eden ve gerekirse canını veren bireyler, kahramanlıklarıyla yüceltilmiş, ölümleriyle şerefendirilmiş, yaralarıyla alkışlanmış, yenilgileriyle de kargışlanmışdır. Savaş meydanlarındaki tüm bu mücadelelerde savaşçının yanında olan, mukaddesliğine sığınılan, gerekirse uğruna can verilen sembollere dönüşmüş birtakım unsurların farklı söz kalıpları içinde yer alması aynı zamanda savaşı yücelten bakış açısını da yansıtmaktadır. Bunlardan biri olan kılıç insanoğlunun icad ettiği savaş silahlarından belki de en önemlisidir, tektir, eşsizdir ve yalnızca meydanda mücadele veren kişiye aittir. Bu yönüyle kılıç, savaşçının en yakın dostu, mukaddesi ve aynı zamanda da namusudur. Nasıl Hz. Ali Zülfikar'ıyla nam salmışsa, kahramanın kılıcı da öyledir. Bir savaşçının meziyetleri övülecekse kılıcının heybetinden, düşmanın kanıyla yıkanmasından ve keskinliğinden dem vurulmaktadır. Kaside geleneğinde de bu durum farklı değildir. Memduh kılıcıyla birdir; savaşçı kılıcından ayrı düşünülemez. Yiğitliği ve cesareti ile öne çıkarılan memduha çoğu zaman doğrudan bu sıfatlarla hitap edilmemekte, "kılıcı keskin" denilmektedir. Bunun yanında gerek şairin yeteneği, gerekse divan şiirinin tekamül süreçleri doğrultusunda benzetme ve terkipler çoğalmış, zaman içinde farklı bağlamlarla ve mecazi unsurlarla "kılıcın keskinliği" dile getirilmiştir.

Hançeri ibn-i Hüsâm u kılıcı *İbn-i Yemîn*

Tâli'i eşref ü sa'di nefesidür 'attâr

Mesîhî (Mengi 2014: 39)

beytinde memduh, İbn Yemîn'in kılıcına sahip denilerek aralarında benzerlik ilişkisi kurulmuş, İstanbul'u kuşatan İslam orduları içinde olan ve kahramanca şehit düşen İbn Yemin payesi verilerek yüceltilmiştir.

Anıng *şemşîr*üdür püşt ü penâh-ı dîn-i peygamber
İrür bu hüccet-i katr'ni hâcet bar burhanga

Harezmi Hafız (Toparlı 1998: 85)

beytinde şair dönemin hükümdarını kılıcı üzerinden İslamın sığınağı olarak nitelendirmektedir. Burada kılıcın tek başına cihat, gaza ve fütihat geleneğini temsil eden bir sembol olduğu da anlaşılmaktadır.

Kılıç gibi savaş aletleri arasında yer alan kalkan ve ok da şairler tarafından sıklıkla memduhlarının yiğitliğini methetmek için kullanılmıştır.

Bahr-kef çarh-sade emn-kenef 'adn-şeref
Mihir-tef şîr-telef mâh-hedef *tîr-merîd*

Nev'izâde Atâyî (Karaköse 2017:111)

Şair “oku sert” olarak nitelendirdiği memduhun okunun dayanıklılığına dikkat çekilmektedir.

Düşmeni *okun* ağaç kurdu ki içinden yedi
Tîğ-i kahrün dakdı a'dâ boynuna tavku'r-rikâb

Sehi Bey (Yekbaş 2010: 99)

beyitte memduhun oku ağaç kurduna benzetilerek, tıpkı kurdun ağacı içten içe yemesi gibi, memduhun da düşmanını da içten içe öldürdüğü ifade edilmektedir. Yine aynı memduhun kılıcı da düşmanını yenilgiye uğratıp boynuna kölelik halkasını geçirerek, kendisini düşmanından üstün kılmaktadır.

Savaş meydanlarında muhariblerin kılıçları, okları kadar bayrak ve sancak da önemlidir. Bayrak da sancak da ordu ve devlet için şandır, şereftir. Bu yüzden bayraktarlık ve sancaktarlık, askerler için gurur payesi yüksek olan görevlerdendir. Bayrağın yeri gökyüzüdür. Milletlerin geçmişini ve bugünü; devlet olarak itibarını temsil ettiği için yakılmaz, yırtılmaz, ayak altına alınmaz. Kendisine bu kadar anlam ve kutsiyet atfedilen bayrak da kaside geleneğinde memduhun yiğitliğini ve savaşçılığını anlatmakta önemli bir argümandır.

Hüsrev-i gerdûn-haşem sultân-ı kevkeb-kevkebe
Şehriyâr-ı şîr-râyet şâh-ı zırgâm-intikâm

Mesîhî (Mengi 2014: 25)

beytinde hükümdar, aslan sancaklı olarak nitelendirilmiştir. Aslan önemli cesaret simgelerinden biridir ve çift başlı kartal gibi pek çok devletin sancağında başlıca motif olarak yer almaktadır.

Türklerin tarih sahnesine çıktıkları günden beri bir ülkü olarak benimsenen cihan hâkimiyeti mefkuresi, İslamiyeti benimsedikten sonra aynı zamanda dini bir ülkü halini de almıştır. Cihad ülküsüyle hedeflenen cihan hâkimiyeti edebi gelenekte de sıklıkla dile getirilen düşüncelerden biridir. Metinlerde hükümdarın, peygamberin bayraktarı olarak nitelendirilmesi, dini inanç kaynaklı cihan hâkimiyeti anlayışını ortaya koymaktadır:

'Alem-dâr-ı Resûlullahsın ikbâl ile çünkim

Sana tâbî'dir elbette cihânın pâdişâhânı

Nedim (Macit 2017: 58)

Kahramân-ı Cem-livâ İskender-i Rüstem-vegâ

Pâdişâh-ı rub'-ı meskûn zîb-i çarh-ı nüh-kıbâb

Fehîm-i Kadîm (Üzgör 1991: 128)

beyitlerinde memduh, Cem bayraklı Kahraman, İskender ve Rüstem gibi savaççı, dünyanın dörtte birini oluşturan karaların tamamının padişahı, dokuz kubbeli feleğin süsü olarak nitelendirilmiş, İran'ın önemli iki mitolojik karakteri birden kullanılarak memduhun epik kişiliği yüceltilmiştir. Bu yaklaşım aynı zamanda kaside geleneğimizdeki İranî unsurların önemini vurgulaması açısından dikkat çekicidir.

Âferîn ey *'alem-efrâhte* serdâr-ı dilîr

Safder-i kal'a-güşâ saf-şiken-i kişver-gîr

Nef'î (Akkuş 1993: 177)

“Safder, saf-şiken” gibi saf kırmak ve saf yarmak söyleyişlerine kaside geleneğinde sıklıkla rastlanmaktadır. *Saf* kelimesi bir düzen ve ahengi ifade eder. Asker belli bir düzen ve ahenk içinde muharebe meydanında yer alır, saflar şelinde dizilerek bir savunma yahut hücum hattı oluşturur. Memduh ise yiğitlik ve cesaretiyle cihana meydan okuyarak bu hattı sıradan bir olaymış gibi bertaraf eder:

Hem-nâm-ı server-i dü cihân fâtih-i Girid

Yektâ dilîr-i ma'reke pervâz-ı safderî

Neşâtî (Kaplan 1996: 61)

beytinde olduğu gibi memduh, savaççılık kabiliyetiyle pek çok askerin güçlkle başardığı hat yarmak, düşman askerlerini kılıçtan geçirerek safların içlerine kadar ilerlemek konusunda zorlanmaz.

Kimilerine göre savaş oyundur. Satrançın minyatür bir savaş meydanı olarak tasarlanması, bu anlayışın göstergelerinden biridir. Doğru zamanda doğru hamleleri yapmak, mücadele başlamadan rakibini tanımaya ve hamlelerini tahmin etmeye çalışarak strateji geliştirmek hem şahı mat etmek, hem de düşmanı yenilgiye uğratmak için elzemdir. İster oyun olsun isterse gerçek hayat; taktikler, hamleler ve stratejiler olmadan girilen mücadelenin kaderinde yenilgi vardır. Divan şairleri de kasidelerinde memduhlarını taktik sahibi, doğru stratejileri kullanarak doğru hamleler yapan komutanlar olarak daima yüceltmektedirler.

Gülbin-i bâg-ı hilâfet Şeh Süleymân kim anuñ

Zât-ı ferruh-ferridür ma'nâda bir bî-hâr gül

Edirneli Nazmi (Üst 2012: 88)

beytinde olduğu gibi memduhun uğurlu olduğuna inanılması ve çeşitli taktik ve hünerlere sahip olması, bu durumu örneklendirmesi açısından önemlidir.

Tarih boyunca Türkler savaşlarda vurkaç, gece baskını, sad planı gibi pek çok taktik kullanmışlardır. Bunlardan en yaygın olanı, kurt kapanı adı da verilen hilal taktiğidir. Bunun için uygun yerlere konumlandırılmış birlikler savaş esnasında yeniliyormuş izlenimi vererek geri çekilirler. Zafer kazandığını düşünen düşman birlikleri onları kovalamaya başlayınca, çember içinde kalırlar ve nihayetinde yok edilirler. Sayı dezavantajının giderilmesi taktikle mümkün olmaktadır:

Kerr ü fer sâhibi Ferrâr dem-i heycâda

Cîve gibi yine olmakda mı galtân nicedir

Bağdatlı Ruhî (Ak 2001: 154)

gibi pek çok beyitte de kaside şairleri o dönemlerde yaygın biçimde kullanılan geri çekilmiş gibi yapıp yeniden saldırma taktiğine memduhlarının komutan olarak stratejik yeteneklerini methetmek maksadıyla yer vermişlerdir. Ayrıca taktik bilmekle benzer biçimde savaş ve dövüş yeteneklerine sahip olma, fiziksel olarak düşmanlarından kat be kat güçlü ve bu yönüyle üstün olmaya vurgu yapıldığı görülmektedir.

Tokuş uruş küninde yüz tümen bolsa anga düşmen

Çeker bolsa kılıçnı kalmagay bir kişi barçadın

Harezmi Hafız (Toparlı 1998: 82)

Dönemin hükümdarı öylesine güçlü ve maharetlidir ki karşısında yüz tümen asker olsa kılıcı ardından tek bir canlı bile kalmaz. Edebiyatımızda bu ve buna benzer pek çok estetik değer taşıyan beyit bulmak mümkündür.

Savaşın temel dinamiği ordu, ordunun temel dinamiği ise askerdir. Bir bütünün parçası olan askerin niteliği, ordunun niteliğini de doğrudan etkiler. En az komutanı kadar cesur ve yetenekli askerlerden oluşmuş bir ordunun karşısındaki düşmanın yenilgiden başka seçeneği yoktur. Gerçek hayatta bu durum pek mümkün görünmese de ideallerin işlendiği kaside geleneğinde tek tek askerlerin de en az komutanları kadar yiğit ve akıllı oluşu sıkça karşılaşılan bir durumdur. *Sultân-ı melâik leşker* (Keçecizâde İzzet Molla 26/1), *hidiv-i Cem-sipehâ* (Şeyh Gâlib 20/30), *şâhenşâh-ı Efrîdûn-gulâm* (Keçecizâde İzzet Molla 32/25), *şâh-ı Sikender-gulâm* (Nedim 12/31) terkiblerinde olduğu gibi melekler kadar çok ve saf askerlerden oluşan, her bir ferdi Feridun, İskender gibi mitolojik karakterler kadar yetenekli ve yüce olan bir ordu için yenilgi mevzu bahis değildir. Askerinin bu kadar çok meziyete sahip olduğu bir ordunun komutanı, edebi metnin yapısı içinde kaside geleneğinde de şüphesiz insanüstü mahiyette karşımıza çıkmaktadır.

Savaşın kaderi üstünde etkisi olan bir diğer husus da niceliktir. Her ne kadar manevra kabiliyetinin kısıtlanması gibi dezavantajları beraberinde getirirse de asker sayısının çokluğu ordunun ve devletin heybetini arttırır. Çünkü çok sayıda askeri olan heybetli bir ordu, düşmana korku salacak, savaş daha başlamadan psikolojik olarak karşı tarafı yıpratacaktır. Bu sebeple şairler askerinin çokluğuna vurgu yaparken bir taraftan da memduhlarının cihanşümül hâkimiyet güçlerine de övgüde bulunmuş olurlar. Hâletî bu durumu örneklerken memduhun ordusunun kalabalık oluşunu şöyle dile getirmektedir:

Mâh-ı felek gibi *şeh-i encüm-sipâhsın*

Girse 'aceb mi kahrın ile düşmene kırân

Hâletî (Kaya 2017: 115)

5. Epik Kişilik Özelliklerinde Memduha Atfedilen Unvanlar

Memduhun epik kişiliği, ideal insan portresinin önemli bir tamamlayıcısıdır. Yiğitlik, savaşçılık, cesaret, cengaverlik gibi pek çok isim verebildiğimiz bu kişilik özelliğine sahip memduhlar da kaside geleneğinde *yiğit*, *dilaver*, *bahadır*, *mert* gibi pek çok unvanla anılmışlardır. Epik kişiliğin tek bir yönü yoktur. İyi kılıç kullanma, savaş sanatlarında iyi olma, düşmana kuvvetli hücum etme gibi fiziksel gücün yanında akılcı planlar yaparak taktik geliştirme, orduyu akıllıca komuta etme gibi beyin gücü de gereklidir. Dolayısıyla tek bir yönü olmayan epik kişiliği anlatırken şairlerin çok farklı unvanlarla bu durumu şiirde malzeme olarak kullandığı edebi bir gelenekle karşılaşılmaktadır.

Ülke kurmak ve var olan ülkenin bekasını sağlamak için sayısız askeriyle, silah ve teçhizatıyla güçlü bir ordu her zaman gereklidir. Bu ordunun

yönetilmesi ise taktik sahibi komutanlarla mümkündür. Bu yüzden memduh, *emîr, mîr, serdâr, serasker, sipehsâlâr, serleşker* gibi unvanlarla şiir dilinde karşımıza çıkmaktadır.

Geldi bir dem ki felek döndü murâdınca anun
Oldı devletle *emîrül-ümerâ-yı zî-şân*
Cevrî (Ayan 1981: 106)

beytinde emirlerin emiri olarak görülen memduhun komutanlığına vurgu yapılarak ona tüm komutanlar içinde en yüksek paye verilmiştir.

O *serdâr-ı zafer-kîş-i adû-fersâ* ki lâyıkdır
Olursa hayme-gâhında felek bir çetr-i fersâyî
Nefî (Akkuş 1993: 133)

Âkıbet kıydın o *Hûrşîd-i sipeh-sâlârın*
Lem’a-i seyfini Behrâm’ına kıl ser-mâye
Keçecizâde İzzet Molla (Ceylan ve Yılmaz 2005:
172)

Fetih ve cihat ruhuyla yeni iklimler almak, hâkimiyet alanını genişletmek üzerine kurulu bir dış politikaya sahip olan Türkler, bunun sonucu olarak yoğun biçimde fetihlere girişmiş ve gaza ülküsünü benimseyerek savaşçı kimlikleriyle anılmışlardır. *Cihânbân, cihângîr, memleketgüşây, âlemgîr, âlemgüşâ, kişvergüşâ, gazanfer, gâzî* gibi cihan hâkimiyeti ülküsünü ve gaza düşüncesini yansıtan unvanlarla kaside geleneğinde sıklıkla karşılaşılmaktadır:

Hem-râh olalı sen şeh-i *kişver-güşâyı*
İtdi güşâde gönlümüzi dil-güşâ-yı feth
Zâtî (Kurtoğlu 2017a: 87)

Diğer sipihre ede mülkünü Hudâ muhtâc
O rütbe eyleye tevsî’ ol *şeh-i gâzî*
Keçecizâde İzzet Molla (Ceylan ve Yılmaz 2005:
95)

Bunların dışında *dilâver, merd, dilîr, civanmerd* gibi unvanlar ile *muzaffer, alemdâr* gibi zafere vurgu yapan unvanlar estetik bir üslup eşliğinde memduhun epik kişiliğini yüceltmek için kullanılmıştır:

Öyle bir *merd*-i zeber-dest ü sipeh-ârâ kim
Çâk eder sine-i Behrâm’ı çekerse hançer
Osman Nevres (Kaya, 2010: 296)

beytinde memdûh Behram’a hançer çekse onun sinisini parça parça edecek kadar eli düşmana karşı güçlü ve üstün mert bir kişiliktir.

Dilîr-i muhteşem kim mâh-ı nev hatt-ı şu'â'ıyla

Sezâ çavuşunun destinde olsa sîm-çevgânı

Lebîb (Kurtoğlu 2017b: 87)

beytinde memduh üstün niteliklerle donanmış, muhteşem bir yiğittir;

Dilâver Kahramân-ı leşger-endâz

Ki döymez hamle-i tîğına Rüstem

Nef'î (Akkuş 1993: 208)

beytinde, asker dağıtan, yok eden yiğit ve Kahramân olarak nitelendirilen memdûhun düşmanına karşı acımasızlığı da vurgulanmaktadır.

6. Epik Kişilik Özellikleri ve Mitolojik-Tarihî Karakterler

Sözlük anlamı, “bir şeye kısaca, göz ucuyla bakma”, terim olarak da bir efsaneye, tarihi bir olaya, ayete, hadise ve inanışa işaret etme sanatı (Mermer ve Keskin, 2011:102) olan telmih, klasik şiir geleneğinde yaygın biçimde kullanılan sanatlardandır. Fuzûlî'nin “ilimsiz şiir temelsiz duvara benzer” anlayışına uygun olarak, divan şiiri dinler tarihi, mitoloji, fıkıh, kelim gibi dini bilimler; kimya, coğrafya gibi pozitif bilimlerden faydalanmış, asırlar süren geleneği boyunca bunlara has kullanım formları oluşturmuştur. Sanat yönü ağır basan kasidelerde sözü daha etkili kılmak, memduhunu farklı kişiliklerle kıyaslayarak onlara denk yahut onlardan üstün göstermek telmihle mümkün olmaktadır. Memduhun cömertliği için Hatem-i Tay, adaleti için Hz. Ömer, Nüşirevân, büyüklük ve saltanatını methetmek için Cem, Hz. Süleyman, şayet bahsi geçen şahıs vezir yahut sadrazam ise Âsaf, Bermekî gibi karakterler şairlerin daha çok tercih ettikleri tarihi-mitolojik kişilikler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Memduhun savaşçılık ve yiğitliği methedilirken, mitolojik ve tarihi karakterlerden yararlanmak ve onun üstünlüğünü bu karakterler üzerinden kıyasla vermek divan şiir geleneğinin hüküm sürdüğü tüm yüzyıllarda şairler tarafından tercih edilen bir metot olmuştur. Kaside geleneği incelendiğinde söz konusu savaşçılık, cesaret gibi hamasi niteliklerin methi olduğunda İran mitolojisine ait pek çok karakterin yanında Hz. Süleyman, Hz. Hamza, Hz. Ali gibi tarihi-dini kimliğe sahip kişiliklerin yaygın biçimde kullanıldıkları görülmektedir. Bunlardan ilki mücevherlerle süslü tahtı ve tacıyla meşhur, İran'ın en büyük hükümdarı sayılan Cem'dir. Şarabın ve içki meclislerinin mucidi olan Cem'in, bu özelliğiyle bezmleri; cesaret ve savaşçılık sembolü olmasıyla Rüstem'in de rezmleri temsil etmesine karşılık, ister savaşçılık, ister

cömertlik, isterse yücelik gibi pek çok niteliğin övgüsünde Cem, ortak motif olarak kullanıla gelmiştir.

Sadr-ı seyyâre-haşem *saf-der-i Cemşîd-şiyem*

Asumân-ı azamet mihr-i sipihr-i iclâl

Nâ’ilî-i Kadîm (İpekten 1990: 56)

beytinde dönemin sadrazamını metheden Nâ’ilî, memduhunu safları yararak savaşan Cem’e benzetmiştir. Mücevherlerle süslü tahtı ve tacının ışık saçmasından dolayı Cemşid (Pala, 2003: 96) olarak da bilinen Cem, burada hem yücelik hem de kahramanlık sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kışın bezm, yazın rezmin yaşandığı Osmanlı coğrafyasında şairlerin rezmin temsilcisi olarak Rüstem’e estetik değeri yüksek terkipler içinde yer verdikleri görülmektedir.

Hidîv-i mâdelet-ârâ *dilîr-i Rüstem-gîr*

Ki bâz-ı himmeti sîmurgu saymâz elde şikâr

Şeyh Gâlib (Kalkışım 1994: 113)

Pehlivanlıktaki maharetleriyle de meşhur olduğu ve üstün savaşçı niteliklere sahip olduğu için kaside geleneğinde yukarıdaki beyitte olduğu gibi hayat hikâyesiyle paralel olarak savaşçılık vasfını methetmek için çoğu kez kullanıldığı görülmektedir.

Erlikte bir *Tehemeten-i devr-i zamân* iken

Beğlikte bir *Skender-i gîtî-sitân* imiş

Ahmet Paşa (Tarlan 1992c: 84)

Boylu poslu, iri vücutlu anlamına gelen Tehemten, Rüstem’in lakabıdır. Yukarıdaki beyitte de Ahmet Paşa, Fatih Sultan Mehmet’i devrinin Tehemten’ine benzeterek onun heybetli görünüşünü ön plana çıkarmaktadır.

Rüstem ile birlikte Heft-hân adlı tehlikelerle dolu yoldan geçen iki kişiden biri olan İsfendiyar da her ne kadar Rüstem ile giriştiği savaşta öldürülse de ok ve kılıç işlememesi, giydiği zırhın Davut peygamberin zırhı olması, savaşlarının ve yaşam öyküsünün Şehnâme’de uzun uzun efsanelerle süslenerek anlatılmasından dolayı yiğitlik sembolü olarak kullanılmıştır (Zavotçu 2006: 254).

Sultân Ahmed ol ki *Feridun-ı dehrdür*

Mülk-i cihanda devlet ile tâc-dârdur

Mihri Hatun (Hakverdioğlu 2007: 131)

beytinde memduhunu dünyanın Feridun’u olarak adlandıran Mihri Hatun, bu yolla hem memduhunun savaşçılık vasfını övmekte hem de epik kişiliğini ön

plana çıkarmaktadır. Bu ve bunun gibi pek çok beyitte adı geçen Feridun, gösterdiği kahramanlıklardan dolayı, kaside geleneğinde memduhun cesaretini övmek için pek çok kez kullanılmakta ve önemli bir metafor olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cihân-dâver-i Cem-hayl ü Ferîdûn- mevkıb
Şâh-ı hurşîd-'alem Hüsrev-i eflâk-hıyâm
Cevrî (Ayan 1981: 72)

beytinde de şair dönemin hükümdarını Cem ordulu ve Feridun kafileli bir cihan hakimi olarak tasvir etmiştir.

Şehenşâh-ı zamâne *Kahramân-ı maşrık u mağrib*
Hudâvend-i yegâne âfitâb-ı âsumân-sâyê
Nef'î (Akkuş 1993: 106)

Nef'î dönemin padişahını doğunun ve batının Kahraman'ı olarak nitelendirmektedir. Böylelikle hem memdûhun savaşçılık vasıflarını ünlü mitolojik karaktere eşit tutmuş, hem de doğu ve batının hükümdarı olarak nitelendirerek hâkimiyet alanının genişliğine vurgu yapmıştır. Doğu'nun ve Batı'nın hâkimi olmak, yaygın biçimde kullanılan övgü kalıplarından biridir. Bu da cihan hâkimiyetini hedefleyen devletin, edebiyat ve sanata yansıyan zihniyet algısını ortaya koymaktadır.

Pehlivanlığı ile ünlenen diğer kahraman da Neriman'dır. Bu özelliğiyle Neriman'a, kaside geleneğinde sık sık memduhun yiğitlik vasfını yüceltmek amacıyla şairler tarafından ortak kültür malzemesi olarak divan şairlerince yer verilmektedir.

Mülûkun bir gelen sâhib-kırân-ı vakti Hân Mahmûd
Mu'anven-i sandalî-i izz ü ikbâlin Nerîman'ı
Keçecizâde İzzet Molla (Ceylanve Yılmaz 2005: 119)

beytinde şair memduhunu yücelik ve talih kürsüsünün Neriman unvanlısı olarak nitelendirerek hem yücelik ve bahtının açıklığına hem de yiğitliğine vurgu yapılmaktadır. Sandalî, Avrupa hükümdarlarının oturdukları hükümet kürsüsüne verilen isimdir. Sandalî adının seçilmiş olması, batıya yönelik fetih ve hâkimiyet olgusunun sanattaki yansıması olarak değerlendirilebilir.

Odur *Dârâ-yı iklîm-i zafer* kim vakt-i heycâda
Tanîn-endâz eder âfâkı kûs-ı şevket ü şânı
Enderunlu Vasıf (Gürel 1999: 234)

Vâsıf’ın beytinde zafer ülkesinin Dârâ’sı olarak nitelendirilen memdûhun hem yiğitliği hem de zaferlerle dolu geçmişinin vurgulandığı görülmektedir.

Hüsrev-i Cem-çâker ü *Behrâm-ı rûz-ı dâr u gîr*

Kim senâ gûyudur ânun tayyibîn ü tâhirîn

Hayâlî (Tarlan 1992b: 62)

beytinde kavga ve savaş gününün Behram’ı olarak nitelendirilen memdûhun epik karakteri vurgulanmaktadır.

Ol Hüsrev-i mücâhid ü gâzî ki ‘adl ile

İclâli müstemir şerefi müstedîm olur

Osmanzâde Tâ’ib (Sadâvî 1987: 143)

beyitte Hüsrev, şair tarafından padişahın cihad ehli bir gazi olduğunu vurgulamak için kullanılmıştır. Bu sayede hem memduhun gazi oluşuna vurgu yapılmış, hem de mitolojik-tarihi bir karakterle kıyas edilerek memduhun yiğitlik vasfı derecelendirilmiştir.

Peleng-i ma’reke İsfendiyâr-ı kişver-gîr

Peşeng-i mankabe *Efrâsiyâb-ı Dârâ-der*

Nev’izâde Atâyî (Karaköse 2017: 101)

Şehnâme’ye göre Türk ülkesi yani Turan’ın en büyük hükümdarı Peşeng’in oğlu Efrasiyab’tır. Yıllar süren Türk İnan savaşlarının önemli bir kısmını oluşturduğu *Şehnâme*’de Alp Er Tunga, Efrasiyab olarak geçer ve yiğitliği, aynı zamanda zulmü ile anılır. Dolayısıyla divan şiirine de benzer biçimde yiğitlik ve zulüm sembolü olarak yansımıştır.

Safder-i sadr-nişîn Âsaf-ı âlî-meşreb

Meclis-efrûz-ı Cem ü *ma’reke-perdâz-ı Peşeng*

Nef’î (Akkuş 1993: 171)

beytinde de memduh savaş meydanlarını düzenleyen Peşeng olarak nitelendirilerek komuta ve taktik yeteneği özelinde savaşçılık niteliği methedilmiştir.

Kur’an’la çelişmeyen peygamber kıssalarına şair ve yazarlar tarafından anlatımı güçlendirmek amacıyla telmih yapıldığı da sıklıkla görülen bir durumdur:

Ne şâhenşeh serîr-ârâ-yı divân-hâne-i âlem

Ne şâhenşeh *bisât-endâz-ı evreng-i Süleymânî*

Nef’î (Akkuş 1993: 81)

Hz. Süleyman zenginliği, kuşlara ve cinler âlemine uzanan saltanatı, yüzüğü, ömrünün uzunluğu ile hem liderlik, yücelik, hem baht ve talih açıklığı gibi pek

çok yönden kaside geleneğinde telmih unsuru olarak kullanılmıştır. Yukarıdaki beyitte Nef'î, Süleyman tahtının döşemesini yırtan sultanlar sultanı olarak nitelendirerek memduhunu ihtişam, yücelik ve yiğitlik bakımından Hz. Süleyman'dan bile üstün görmektedir.

Memduhun yalnızca yiğitlik, cesaret gibi epik kişilik özelliklerini değil, adalet, liderlik, cömertlik gibi pek çok niteliğini yüceltmek için de sık sık tercih edilen İskender, hem tarihi hem mitolojik özellikleriyle sık kullanılan karakterlerden biridir.

Kanı Cemşîd ü İskender dağı Mahmûd ile Sancar
Kim alsalar olar andın bu kün resm-i cihân-bânî
Lutfî (Karaağaç 1997:13)

Kahramanlıkları yanında Cem, İskender, Mahmut ve Sancar'ın bir ehemmiyetinin kalmadığı beyitte memduh Şahrüh'un gazanferliğinin sınırı olmadığı açık biçimde görülmektedir.

İslam tarihi de divan edebiyatında sıklıkla başvurulan önemli kaynaklardandır. Dolayısıyla kaside geleneği de memdûhun farklı yönlerini İslam tarihinde yaşamış olan önemli kişilere telmihte bulunarak aktarma yolunu seçmiştir. Söz konusu yiğitlik, cesaret ve savaşçılık nitelikleri olunca Hz. Ali, şecaatiyle en çok telmih edilen karakterdir. Tebük dışındaki bütün savaşlara katılması, Uhud savaşında peygamberi düştüğü kuyudan kurtarması, Hendek savaşındaki dirayeti, kılıç kuşanmadaki ustalığı ve Zülfikar'ıyla divan şiirinin en önemli yiğitlik ve cesaret sembollerinden biridir. Döne döne savaşmasından dolayı kendisine Haydar-ı Kerrâr, çatal dilli Zülfikar isimli kılıcından dolayı sâhib-i zülfikâr, yiğitlerin şahı olarak görülmesinden dolayı şâh-ı merdân, peygamberin damadı olmasından dolayı damâd-ı nebî, cesaretinden dolayı da Haydâr, şîr-i hüdâ lakaplarıyla anılan Hz. Ali, kaside geleneğinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır:

Cenge girse pederi gibi cengi eder
Ya ana Haydar-ı Kerrâr demez mi düşmen
Lebîb (Kurtoğlu 2017b: 136)
El-'uhdetü's-sahîha 'ale'r-râvî hakk 'alîm
Gûyâ dimiş latîfece şîr-i Hudâ 'alîm
Kânî (Yazar 2010: 354)
Şöyle kâr eyler 'adûya tîğ-i ser-tîzi ânun
Etse ânı Zülfekâr-ı Haydâr-ı Kerrâr eder
Enderunlu Vâsîf (Gürel 1999: 265)
Şâh-ı merdân kulu Ugurlı Ali Beg ya'ni

Dürr-i vâlâ güher-i lücce-i insân nicedür

Bağdatlı Ruhi (Ak 2001:153)

İslam tarihinde kahramanlığı ile meşhur diğer bir karakter de peygamberin amcası Hz. Hamza’dır. Yine Allah’ın aslanı olarak anılan ve savaş meydanlarında yiğitçe savaşmasından dolayı düşmanlarında korku uyandıran Hz. Hamza divan şiir geleneğinde de memduhun yiğitlik vasfını methetmede kullanılmıştır. Aşağıda yer alan beyit bu durumu örnekler mahiyettedir:

Atîk-sıdk u Ömer-adl u Mustafâ-sîret

Alî-fütüvvet ü heybetde *Hamza-yı sâni*

Şeyhî (İsen 1990: 67)

7. Epik Kişilik Özellikleri ve Benzetme İlişkisi

Şairler, sözün anlamını güçlendirmek veya sözü daha anlamlı kılmak için teşbih ve istiare gibi benzetme sanatlarına sıklıkla yer vermektedirler. Memduhun cömertliği kimi zaman yağmur bulutlarıyla eşdeğer, kimi zaman ise Hatem-i Tai’den bile fazladır. Yücelik ve ihtişam söz konusu olduğunda zaman zaman memdûh, Süleyman’ı bile geride bırakır. Yahut yüzünün güzelliği ve parıltısı, güneşi ve yıldızları bile kiskandıracak derecededir. Klasik geleneğe kaside şairleri de yaygın biçimde benzetmelerden yararlanmışlardır. Söz konusu geleneğin geniş kültür dairesi ve bilgi birikimi göz önüne alındığında benzetmelerin çeşitliliğinin ne denli fazla olduğu somut biçimde görülebilmektedir. Ancak memduhun savaşçılık niteliklerini methetme söz konusu olduğunda bilhassa gök cisimler ve hayvanların yaygın biçimde kullanıldıkları görülebilmektedir.

a. Gök Cisimleri

Kozmik unsurlar olarak da adlandırabileceğimiz gök cisimleri, güneşi ay, yıldızlar ve gezegenleri kapsamaktadır. Kaside geleneği söz konusu olduğunda da gök cisimleriyle memduhların birtakım niteliklerinin özdeşleştirildiği göze çarpmaktadır.

Gezegenler, tarihsel süreçte Ay’a olan uzaklıklarına göre sıralanmışlar ve bu sıralamaya Güneş de dahil edilmiştir. Zühal, Müşteri, Mirrih, Şems, Zühre, Utarid, ve Kamer şeklinde yapılan bu sıralamada toplam yedi gezegen zikredilmiş ve bunlara sebb-i seyyâre yahut heft âyine ismi verilmiştir (Levend 1984: 200). Eski inanışa göre yıldız ve gezegenlerin konumları insanlar ve olaylar üzerinde etkilidir. İlm-i nücum, münecimlik gibi bu gök cisimlerinin hareketlerini yorumlayan ve hadiselerle etkisini araştıran disiplinler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Klasik şiire mecaz dili bağlamında bakıldığında Mirrih, Merih, Behram olarak da bilinen Mars, neşe, yiğitlik, kızgınlık, sefahat, kuvvet, savaş, hıyanet, gazap gibi özelliklere sahip sayılır ve feleğin baş komutanı kabul edilmiştir. Elinde bir kılıç veya hançerle tasvir edilen Mars, Yunan mitolojisinde savaş tanrısıdır. Yıldızı Merih olanların kuvvetli, öfkeli ve sert mizaçlı olacaklarına inanılmıştır (Pala 2003: 336).

Yâ hurûs-ı çerh kıldı Âşkar'a şeh-perin

Yâ ki *Behrâm* eyledi zâhir kılıcı hiddetin

Ali Şîr Nevâî (Türkay 2000: 544)

beytinde şair memduhun cesaretini methederken, düşmana karşı gösterilen hiddet duygusunu kılıcın benzetme evreninden yararlanarak estetik biçimde dile getirir..

Yunanlılarda Ares, Romalılarda Mars adıyla bilinen Merih, savaş, kin ve zulmü temsil eder (Şentürk, 1994:162). Yenilmesi güç bir rakip olduğu için memduhun savaşçılığı yüceltilirken Merih'den yararlanılmıştır.

Mirrîh olursa zerresini çâk çâk eder

Hasmâne hamle eylerse şîr-i jeyân gibi

Nâ'ilî-i Kadîm (İpekten 1990: 53)

Burada Nâ'ilî, Merih'e düşmen olup hamle yapsa zerresini parça parça eder diyerek memduhunun yiğitliğini yüceltmıştır. Bu yolla memduh Merih'den bile kahraman ve savaşçı olarak tasvir edilmiş ve ondan üstün görülmüştür.

Berde şâkirdi bulunmakla ne yapsın *Mirrîh*

Sanat öğretmeye lertzân ser-i meydâna gelir

Nedim (Macit 2017: 67)

Yukarıda, döneminin sadrazamına hitap eden Nedim, onu Mars'a sanat öğretecek düzeyde savaşçı ve cesur görmektedir. Burada bahsi geçen sanat, savaş sanatıdır.

Havf-ı tîğinden eyâ *Hurşîd-i Mirrih intikam*

Çarhı kalkanın sipihrin yüzüne tutar güneş

Hayâlî (Tarlan 1992b: 33)

Hayâlî Bey, yukarıdaki beytinde düşmanından intikam almada ve onu yenilgiye uğratmada memduhunun acımasızlığını anlatmak için Mars'ı kullanmıştır. Divan şiir geleneğinde intikam, acımasızlık gibi kavramlar aslında övülecek nitelikler değildir. Ancak söz konusu olumsuz duygular düşmana karşı ise bunda bir beis görülmez, hatta düşmana karşı yapılan eza ve cefaların, acımasızlığın

güzellemesi oldukça sık biçimde memduhun karakterine has bir unsur halini alacak şekilde anlatılmaktadır.

Divan şiir geleneğinde yaygın biçimde şiirlerde istiare, teşbih gibi edebi sanatlar vasıtasıyla benzeyen olarak kullanılan kozmik unsurlardan biri de güneştir. Mihr, Şems, Âfitâb, Hurşid gibi pek çok isimle anılmış, gökyüzünün sultanı olarak nitelendirilen güneşin etkisinde doğan kişilere liderlik, güç ve kudret verdiği inandırıldığı için kaside geleneğinde liderlik başta olmak üzere de memduhun hemen her vasfını methetmede kullanılmıştır.

Sen bu mülkün gözünün nûrusun ey *neyyîr-i merd*
Rûşen ikbâlin ile encümeni devrânın

Osman Nevres (Kaya 2010: 259)

Osman Nevres, memduhuna mert güneş diyerek hem yiğitlik hem de liderlik vasfını ön plana çıkarmaktadır.

Nûr-ı mülk-râ-yi mâh ez-şem'-i cûd-eş müstenîr
Tîğ-i 'alem-gîr-i mihr ez-dest-i feth-eş müste'ar

Fuzûlî (Akyüz vd. 1990: 52)

Eline kılıç verilmiş, alemleri alan fetih güneşi olarak nitelendirilen memduh burada hem savaşçılık ve cesaretiyle yüceltilmiş hem de cihan hâkimiyeti vurgusu yapılarak hâkimiyet alanının genişliğine işaret edilmiştir.

Tâbî'-i sünnet ü ferman-ber-i şer'-i nebevî
Hâmî-i ümmet ü *ser-leşker-i eshâb-ı cihad*

Cevrî (Ayan 1981: 91)

Cevrî, cihad ehlinin baş komutanı diyerek memduhunun komuta yeteneğini yüceltmış ve cihad ülküsüne vurgu yapmıştır. Savaşçılık yanında komuta etmenin de hayati önem taşıdığı ve memduhun methinde önemli bir husus olduğu yukarıdaki beyitten açıkça anlaşılabilir.

Mâh, meh, kamer gibi isimlerle daha çok klasik gelenekte yer etmiş ay, güneş gibi ışık kaynağıdır. Ancak güneşten gelen ışığı yansıttığı için onun ışığı yakıcı değildir ve nur olarak nitelendirilir. Gündüz güneşin, gece ise ayın hâkimiyetindedir. İster hilal olsun isterse dolunay, ay genellikle nurlu ışığından dolayı edebiyatımızda güzellik sembolü olarak yer etmiştir. Kaside geleneğinde de daha çok yüz güzelliğini vurgulamak için kullanılmıştır:

Felek-şükûh vezîrâ *meh-i cihân-gîrâ*
Eyâ mütemmim-i çarh-ı mekârim ü eşfâk

Nev'izâde Atâyî (Karaköse 2017: 73)

Şairin memduhunun savaşçılık vasfını methederken aynı zamanda yüz güzelliğini de vurgulamak için “ay”a benzettiği görülebilmektedir.

Klasik gelenekte daha çok nücüm/encüm şeklinde kullanılan yıldız, tek tek olmasından ziyade bir küme, bir topluluğu ifade eder. Memduhun savaşçılık methi olduğunda yıldız, daha çok ordusunu tasvir eden bir metafor olarak karşımıza çıkmaktadır. Ordudaki asker sayısı ve ordunun büyüklüğü, devletin hâkimiyet alanı ve genişliğiyle doğru orantılıdır. Memduhun ordusu vasıtasıyla yüceltilmesi de bu sebeptir. Bu yüzden pek çok kaside şairi yıldız orduyla birlikte kullanmış ve bu yolla aslında memduhunu yüceltmıştır.

Zümürürd tahtına çıdukça *şâh-ı leşker-i encüm*

Cihânı efser-i zerrîn ile kıldukça nûrânî

Bâkî (Küçük 2015: 19)

Hüsrevâ pâdşehâ *dâver-i encüm sipehâ*

Ey şehensâh-ı gazâ-matlab u Haydar-fercâm

Yenişehirli Avni (Turan 1998: 478)

Şairler memduhlarının ordularını yıldızla benzeterek nicelik ve nitelik yönünden üstün görmüşler ve bu üstünlüğü de estetik söylemler vasıtasıyla dile getirmişlerdir.

b. Hayvanlar

Kaside geleneğinde şairlerin memduhlarının çeşitli vasıflarını yüceltmek için hayvanlardan ilham aldıkları ve benzetme sanatının imkanlarından sıklıkla yararlandıkları görülmektedir. Yiğitlik ve cesaret methi söz konusu olduğunda hüma, anka, ejderha gibi mitolojik hayvanların yanı sıra, gerçek hayatta karşılaştığımız doğan, kaplan, aslan gibi türlerin şairlerce sıklıkla kullanıldığını görmekteyiz.

Kültürel algıya bakıldığında çeviklik, cesaret ve kuvetnin sembolü olarak bilinen aslan, pek çok hikayede “ormanların kralı” olarak geçer ve “vahşi hayvanların eşrefi” kabul edilir (Kemaleddin Demiri, :10). Güç ve iktidar sembolü haline gelen aslan, esed, haydar, şîr gibi farklı isimlerle anılsa da klasik şiir geleneğinde daha çok “şîr” şekliyle kullanılmaktadır:

Server-i ‘âlem Hasan Paşa ki oldur fi'l-mesel

Dostına çün gûsfend ü düşmene *mânend-i şîr*

Mesîhî (Mengi 2014: 48)

beytinde görüldüğü gibi memduhun yiğitlik ve cesareti methedileceği zaman hem şecaati ile ünlü olan Allah’ın aslanı lakaplı Hz. Ali’ye telmihte bulunmak hem de aslana benzetmek amacıyla hayder/haydar sık sık tevriyeli biçimde kullanılmaktadır. Bu tip kullanımlar aynı zamanda yine cesareti ve savaşçılığıyla

meşhur “Allah’ın aslanı” adıyla anılan peygamberin amcası Hz. Hamza’yı da düşündürmektedir.

Kimi zaman memduhlar aslana benzetilirken şairlerin daha seçici davrandıkları ve aslanın erkek olması yahut yavru olmasının önem kazandığı görülmektedir. Toplumsal yaşantı, zihniyetin yansıması ve edebi geleneğin de bir sonucu olarak memduh denilince akla erkek bireyler gelmektedir. Bu yüzden şairler de kasidelerinde savaşçılık ve cesaretlerini övmek istedikleri memduhlarını zaman zaman erkek aslana benzettikleri dikkat çekmektedir:

Âsafâ Rüstem-neberdâ *nerre-şîr-i pûr-dilâ*

Ey zâhir-i devlet ü dîn ey mu’în-i müsta’în

Keçecizâde İzzet Molla (Ceylan ve Yılmaz 2005:
169)

Bunun yanında söz konusu memduhun şehzade olması durumunda şairler genelde aslan yavrusu tabirini kullandıkları, adeta kalıp haline gelmiş söyleyişlerle hem şehzadeleri yiğitlik yönüyle methedip, hem de padişahla olan kan bağına işaret ederek soyunu yücelttikleri görülmektedir:

Hakikatde tefâvüt yok meger ta’rîfde ancak

Ki biri beççe-i şâhîn biri *şibl-i gazanferdir*

Nef’î (Akkuş 1993: 108)

Şiblü’l-esed vezîr-i i’ânet-şî’âr kim

Hemnâmdır habîb-i Hudâ-yı mu’în ile

Nâ’îlî-i Kadîm (İpekten 1990: 111)

Doğanlar, yırtıcılıkları, yüksekten uçmaları, av ve avcılıktaki yetenekleri yönüyle kültürümüzde önemli bir yere sahip olmuşlardır. Bilhassa Edebiyatı’nın hüküm sürdüğü yüzyıllarda doğan, avcılar tarafından yavruyken alınıp yetiştirilmiş ve iyi birer yakalayıcı olarak kullanılmışlardır. Güçlü pençeleri ve sivri gagasıyla zaptedilmesi güç bir kuş olduğu için metaforik olarak edebiyatımızda sıklıkla kullanıldığı görülmektedir.

Divan şiirinde de şah-bâz, hızlı uçmasından dolayı da tîz-bâl şeklinde kullanılmaktadır (Ertan 1989: 189).

Ne denli karga derneği gibi çoksa hasm

Şeh-bâz-ı tîz-bâl durur hüsrevâne tîğ

Necâtî (Tarlan 1992a: 74)

beytinde olduğu gibi kaside geleneğinde de memduhun savaş meydanındaki çevikliği, hız ve atikliğini anlatmak için kullanıldığı görülmektedir.

Aslan kadar yaygın olmasa da bebr, erdşîr, peleng, hizebr gibi adlarla anılan kaplanın da memduhun söz konusu vasfını methetmek için sanatsal söyleyiş eşliğinde şiirde yer verildiği görülmektedir:

Şîr-râyet kuvvet-i kalbünle ey *bebr-i vegâ*

Virdi sevr-i çerhe vü gâv-ı zemîne ıztırâb

Azmizâde Hâletî (Kaya 2017: 154)

Dilîr-i saf-şikendir *erdşîr-i şîr-efkendir*

Müşîr-i mü'temendir müsteşâr-ı kâr-fermâdır

Nef'î (Akkuş 1993: 203)

Peleng-i ma'reke İsfendiyâr-ı kişver-gîr

Peşeng-i mankabe Efrâsiyâb-ı Dârâ-der

Nev'izâde Atâyî (Karaköse 2017: 100)

Kaçan altun benekli came giyse

Siphre atılır kaplana benzer

Hayâlî (Tarlan 1992b: 55)

Hizebr-ı ma'reke Sultân Murâd Hân kim eder

Gazâya Haydar-ı kerrâr gibi ikdâmı

Nef'î (Akkuş 1993: 114)

Divan şiirinde sıklıkla kullanılan bir metafor olan Hüma, kaside geleneğinde memduhun yüceliği, liderliği, cömertliği gibi pek çok vasfını anlatmak için şairler tarafından kullanılmıştır. Söz gelimi yüksekte uçması, yuvasının havada olması ve sürekli uçup hiç konmaması yönüyle yücelik methinde; uğurlu olması, şans getirmesi memduhun talihinin methinde; asla tuzağa düşmemesi, hızlı uçması ve avlanamaması yönleriyle de daha çok kahramanlık ve cesaret vasıflarının methinde şairlerce tercih edildiği görülmektedir.

O cihân-bân-ı hümâ-sâye hümâyun-fer kim

Cümle şâhân-ı cihân bendesidir ser-tâ-pâ

Nef'î (Akkuş 1993: 103)

Nef'î hem devlet politikası halini alan cihan hâkimiyeti idealine, hem de gölgesinin düştüğü kişiye padişahlık payesi veren Hüma kuşuna vurgu yaparak memduhun talihinin açıklığı ve kahramanlığını dile getirmektedir.

Hümâ-yı evc-i himmetdür şikârı dem-be-dem zîrâ

Vücûdı *Kâf- ı kudretde hümâyun bâl-i ankadur*

Cevrî (Ayan 1981: 118)

beytinde padişah kudretin kaf dağındaki Anka kanatlı Hümâ'ya benzetilerek güç ve kudretine vurgu yapılmaktadır.

Kaside geleneğinde cesaret yönünden memduhun benzetildiği hayvanlardan biri de mitolojik kimliğe sahip ejderhadır. Semender adıyla da bilinen ejderha, ağzından alev çıkaran, keskin kanat ve kuyruğa sahip, yılan ile kertenkele arası ancak devasa boyutlara sahip mitolojik ve efsanevi bir canlıdır. Ateşte yaşadığı hatta ateşten çıkınca öldüğü rivayet edilse de (Pala 2003: 412) bahsi geçen hayvanın semender olduğu ve ejderha ile semenderin farklı hayvanlar olduğu da iddia edilmektedir. Hem güçlü ve kudretli oluşu, kanadı ve kuyruğunu keskinliği ve ateş saçan ağzı ile caydırıcı bir düşman olması onun kaside geleneğinde sıklıkla kullanılmasına imkan sağlamıştır.

Hamle-i pür-zûru hasmın zehresin çâk eylemiş

Âteş-efşân-ı saf-ı a'dâ bir ejderdir gelen

Nâ'ilî-i Kadîm (İpekten 1990:54)

Nâ'ilî memduhunu ateş saçan bir ejdere benzetererek düşmanına karşı olan acımasızlığını ön plana çıkarmaktadır.

Sonuç

İdeal insan portresi çizmenin estetik bir yolu olan kaside geleneğinde savaçılık, yiğitlik, cesaret, kahramanlık gibi epik kişilik özellikleri, memduha atfedilen liderlik, yücelik, cömertlik gibi önemli niteliklerin başında gelmektedir. Şairin seçtiği memduha göre baskın nitelikler değişiklik gösterse de epik kişilik özelliklerinin pek çok kasidede yüceltildiği görülmektedir. Mesela, memduh olarak ilmiye sınıfına mensup bir şeyhülislam seçilmişse ilminin çokluğu, söz konusu bir kadıysa adaleti, şairse şiir söylemekteki yeteneği daha çok ön plana çıkarılsa da epik kişilik özelliklerinin de göz ardı edilmediği, memduh şeyhülislam olsa dahi kılıcının keskinliğinden dem vurulduğu görülmektedir. Hele ki seyfiyeye mensup memduhların methinde olmazsa olmaz kişilik özelliklerindedir. Padişah, şehzade, vezir gibi üst düzey yöneticilere sunulan kasidelerde sıklıkla üstünde durulan niteliklerden biri olan yiğitlik ve kahramanlık, liderlik, soyluluk, yücelik, adil olma ve cömertlik gibi her yönden model insan olan memduhun tamamlayıcı diğer kişilik özelliğidir.

Pek çok savaşa katılan memduh, gerçek hayattan sıyrılıp mücerret bir varlık şekline büründüğü için reel yaşamın yenilgileri ve başarısızlıklarından da muaf olmuştur. Dolayısıyla kaside geleneğinin kılıcı keskin, amansız memdûhu düşmanla girdiği mücadelede asla yenilgi yüzü görmez. Fütûhat ve cihadi başlıca ülküsü haline getirmiş bir toplumun şairleri de gazilikle ve zaferlerle

taçlandırdıkları memduhları için şehadet de gurur verici olsa da tercih edilen bir son değildir.

Pek çok yönüyle model insan olan memduhun, epik kişilik özellikleriyle de dikkat çektiği, iyi bir savaşçı olması yanında iyi bir lider ve taktik sahibi bir komutan olduğu görülmektedir. Sadece kas gücünün yeterli olmadığı, fiziksel mukavemet yanında ince bir zeka ve akıllıca hamlelerin de savaşı kazanmada önemli bir yeri olduğu metinlerden anlaşılmaktadır.

Savaşçılık methinde yalnızca memduhun niteliklerinin değil, ordusunun da yüceltildiği görülmektedir. Sayısı yıldızlar kadar çok, her biri bir cengaver olan orduya sahip olmak hem devlet hem de o devleti yönetenler için gurur vesilesidir. Böyle bir orduyu komuta edecek olanların ise, çok yüksek bilgi birikimi, savaşçılık kabiliyeti ve taktik maharetine sahip olması beklenir. Bu sebeple ordu üzerinden memduhun epik kişiliğinin yüceltilmesi kaside geleneğinde sıklıkla karşımıza çıkan bir durumdur.

Kahretme, can alma, kan içme gibi onaylanmayan eylemler, memduhun kişiliğinde düşmana karşı yapıldığı takdirde olumsuz çağrışım alanından sıyrılıp, onaylanmış yiğitçe davranışlara dönüşmektedir. Burada eylemin değil, eyleme muhatap olan tarafın önem kazandığı görülür. Şayet devletin bekasına tehdit oluşturan unsurlar bu tip eylemlere maruz kalıyorsa, bu eylemler gerek halk gerekse üst tabaka tarafından onaylanmaktadır. Bu da sanata yansımakta ve kaside geleneğinde sıkça mevzu bahis olmaktadır.

KAYNAKÇA

- 📖 Ak, C. *Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin*, 1, Bursa: Uludağ Üniversitesi Basımevi, 2001.
- 📖 Akkuş, M. *Nef'î Divanı*, Ankara: Akçağ, 1993.
- 📖 Akyüz, K. vd. *Fuzûlî Divanı*, Ankara: Akçağ, 1990.
- 📖 Arslan, M. *Leylâ Hanım Divanı*, İstanbul: Kitabevi, 2003.
- 📖 Ayan, H. *Cevrî Hayatı Edebi Kişiliği Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni*, Erzurum: Atatürk Ün. Basımevi, 1981.
- 📖 Bilkın, A. F. *Nabi Divanı 1*, Ankara: Akçağ, 2011.
- 📖 Ceylan, Ö. Ve O. Yılmaz. *Hazâna Sürgün Bahâr Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, İstanbul: Kitap Sarayı, 2005.
- 📖 Demiri, K. *Hayatül Hayevan Havas ve Esrarı*, İstanbul: Pamuk, 2011.
- 📖 Ertem, R. *Yahyâ Divanı*, Ankara: Akçağ, 1995.
- 📖 Gürel, R. *Enderunlu Vâsıf Divanı*, İstanbul: Kitabevi, 1999.

- 📖 Hakverdioğlu, M. *15. Asırda Bir Kadın Hakları Savunucusu Mihri Hatun Hayatı Şahsiyeti ve Divanı*, Amasya, 2007.
- 📖 İpekten, H. *Nailî Divanı*, Ankara: Akçağ, 1990.
- 📖 İsen, M. *Şeyhî Divanı*, Ankara: Akçağ, 1990.
- 📖 Kalkışım, M. *Şeyh Galib Divanı*, Ankara: Akçağ, 1994.
- 📖 Kaplan, M. *Neşâtî Divanı*, İzmir: Akademi Kitabevi, 1996.
- 📖 Karaağaç, G. *Lutfî Divânı*, Ankara: TDK, 1997.
- 📖 Karaköse, S. *Nev’îzâde Atâyî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55734,nevi-zade-atayi-divanipdf.pdf?0>, Web. 10.10.2017.
- 📖 Kaya, B. A. *Osman Nevres ve Dîvânı İnceleme-Metin*, Ankara: Akçağ, 2010.
- 📖 _____. *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56159,azmizade-haleti-divanipdf.pdf?0> Web. 10.10.2017.
- 📖 Kurtoğlu, O. *Zâtî Dîvânı Gazeller Dışındaki Şiirler İnceleme-Tenkidli Metin*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017a. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0>, Web. 10.10.2017.
- 📖 Kurtoğlu, O. *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017b. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0>, Web. 10.10.2017.
- 📖 Küçük, S. *Baki Divanı*, Ankara: Türk Dil Kurumu, 2015.
- 📖 Macit, M. *Nedim Divanı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017. e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/56214,nedim-divanipdf.pdf?0>, Web. 10.10.2017.
- 📖 Mengi, M. *Mesîhî Dîvânı*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 2014.
- 📖 Mermer, A. ve Keskin, N. K. *Eski Türk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Akçağ, 2011.
- 📖 Pala, İ. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: L&M, 2003.
- 📖 Sadâvî, Salih *Osman-zâde Tâ’ib Hayatı, Eseri ve Edebi Kişiliği*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1987.
- 📖 Şentürk, A. A. “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyâre ve Sâbiteler (Burçlar)”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, nr. 90, Haziran 1994, s. 131-180.
- 📖 Tarlan, A. N. *Necatî Beg Divanı*, Ankara: Akçağ, 1992a.

- 📖 _____. *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ, 1992b.
- 📖 _____. *Ahmet Paşa Divanı*, Ankara: Akçağ, 1992c.
- 📖 Toparlı, R. Hârezmlî Hâfız'ın Dîvânı, Ankara: TDK, 1998.
- 📖 Turan, L. *Yenişehirli Avnî Bey Divanı'nın Tahlili (Tenkidli Metin) Encümen-i Şu'arâ ve Batı Tesirinde Gelişen Türk Edebiyatına Geçiş*. Atatürk Üniversitesi, SosyalBilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Erzurum 1998.
- 📖 Türkay, K. *'Ali Şîr Nevâî Bedâyü'l- Vasat*, Ankara: TDK, 2000.
- 📖 Üst, S. *Edirneli Nazmî Dîvânı İnceleme-Metin*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2012. e-kitap: <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10604,edirneli-nazmi-divani-sayfa-1-1989pdf.pdf?0>, Web. 10.10.2017.
- 📖 Üzgör, T. *Fehîm-i Kadîm Hayatı Sanatı Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi, 1991.
- 📖 Yazar, İ. *Kânî Dîvânı Tenkidli Metin ve Tahlil*, İstanbul: Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, 2010.
- 📖 Yekbaş, H. *Sehî Bey Divânı*, İstanbul: Kitabevi, 2010.
- 📖 Zavotçu, G. *Divan Edebiyatı Kişiler- Kişilikler Sözlüğü*, Ankara: Aydın Kit, 2006.